

להפתיע ולטלטל את הקורא

על ספר שיריה החדש של ציפי שחרור מעגל המתופפות

במעגל המתופפות, ספר שיריה השלושה עשר,¹ מפליאה ציפי שחרור להפתיע ולטלטל את הקורא, גם את זה האמון כבר על שירתה ותפיסת עולמה. בארבעים וארבע השנים שחלפו מאז ספרה הראשון² עברו מציאויות חייה וחינו שינויים בתאוצה מסחררת. כל עשור חולל מהפכות והיווה כמעט עידן חדש. לצד זאת, ליבת חיי אנוש וסבל קיומו, נותרו בעינם על עוקצם ודבשם.

שחרור מעידה בשירתה על גילויי מציאויות ותרבויות המחליפות פנים ולבושים לא רק בארץ. היענגותה בלב ליבה של החוויה התל-אביבית, ולימים נוספה לכך החוויה הניו-יורקית כפי שמעיד קובץ שיריה קשרים. כך נמצאת לרוחה הסוערת והתזזיתית האפשרות "לשוב ולהתרגש" תמיד "במקום אחר" "ממרחק הזמן", כשם שלוש חטיבות השירים בספרה החדש.

כאן גם המקום לציין את הסחרור שזוכה לו הקורא במרתון שהוא נקרא להשתתף בו בשיריה. הוא חוצה יבשות, מיטלטל בין מדינות, אוגף ערים ותרבויות באירופה: אלבניה, קורפו, כרתים, ברצלונה, נורמנדי, ברלין, פריז, פירנצה, ונציה, לובליאנה ואובידוש שבפורטוגל. זאת נוסף למחזות וליבשות מרוחקות גיאוגרפית ותרבותית, כמו יפן וסרי-לנקה. וכך הקורא מוצא את עצמו מוצב בסערת מילות השיר לנוכח קולו' של מראות וסימפניה של צלילים שהמאסטר-המשוררת מכוונת את תהודתם וחושפת את קווי המתאר שלהם, גם מעמיקה למקורותיהם האבולוציוניים - ולא רק בגלפאגוס, על המשתמע מכך.

מפתיעה העמדה שהמשוררת נוקטת לנוכח מפגשיה עם המציאויות הללו. הן נגלות לעיניה ואינן נסתרות מבינתה, זוכות לתיאור מהודק, נוקב וחד-ביטוי, כמעט ללא מעורבות של הדוברת בשיר בבחינת 'ידברו הדברים בעד עצמם'. מתוך תודעה מפוכחת הקולטת ללא אשליות שהמציאות היא מציאות, החיים הם חיים, ואין מעשה קסמים גם לא גילוי אמנותי שילהטט משמעויות ושינויים בקרבם. מעיד על כך השיר "שולייית הקוסם"³ המתייחס באירוניה לעצם הציפייה הלהוטה והנאיבית של האדם לשינוי פני המציאות וגילוייה ולו גם בכוחם של קוסם אוו של תיאטרון.

¹ ציפי שחרור, מעגל המתופפות, הוצאת ספרא 2018.

² ציפי שחרור, כשכולם הולכים, הוצאת עקד 1974.

³ מעגל המתופפות עמ' 15.

מימין: שער הספר מעגל המתופפות, ציור רוני סומק. משמאל: ירונה כספי מבצעת את שירה של ציפי שחרור (יושבת מימין) "גלפגוס ממתק טרופי" צילום: יח"ץ

ואכן, מה שלא נסתר מעיניה ומבינתה בתיאטרון החיים, ב'תחנה המרכזית החדשה בתל אביב',⁴ בדרכה לתיאטרון הפרינג' של ניקו ניתאי, מאפשר לה לעמת בין שני גילויים של במות המגלמות האחת לנוכח השניה: "אקזוטיקה של בת יענה" על כל המשתמע מכך. שיריה אינם מוכפפים למוסכמות ולטרנדים. מבעה גלוי העין מופנה באופן לא מודע בישירותו, והוא מפתיע בנעימתו ברת הלבב והמטלטלת. עם זאת, היא חושפת עוולות חברתיות, כדי לחבק את הכואבים וכדי להמשיך הלאה, למרות הזיכרון ובלי הזעקה. זו מחאה עוצמתית ולא מצמיתה. היא בעלת מעורבות ואחריות חברתית, מבעה כובש וכוחה תומך ובונה.

מכאן ברצוני לפנות לשניים מבין השירים המקנים לספר מעגל המתופפות את קולו הייחודי: השיר הרביעי שכותרתו כותרת הספר: "מעגל המתופפות"⁵ וכן השיר הפותח "שימו לב".⁶

השיר: "מעגל המתופפות" מעלה ברוח דינמית וסוערת את גורל חיי הנשים, מעמדן בחברה, לא רק בת ימינו, ומאבקייהן להכרה לשוויון, גם לשלטון. המשוררת מנכחת זאת בשיר כהשתקפות בבואתן של מתופפות סוערות ומסעירות, מהופנטות ומהפנטות בקצב מעגלי עולה ויורד של תיפוף עד לסחרור. זהו שיר הנתון ברב שיח עם תרבויות רחוקות

⁴ שם, עמ' 68

⁵ שם, עמ' 10.

⁶ שם, עמ' 7.

וקרובות. התיפוף הוא האפשרות הזמינה ביותר להפקת צלילים מוסיקליים מכלי, והיא משוקעת במודעות האנושית מקדמת דנא. התיפוף מוכר לנו מימי קדם כהכנה, גם כקריאה, לשני המחנות הלוחמים לקרב.

כמו כן יש מרכיב תיאטרלי בשיר. התיאור של המתופפות מעלה תיאורים תיאטרליים כבמחזה. הוא נתון בתנועה קצבית גבוהה ובשרשרת של התרחשויות. מושמעים בו ישירות קולות הנשים המתופפות וגם דוברים. נשים המשמיעות כבמקהלה את אמיתן ומביעות את סבל קיומן. אין הן משמיעות זאת כחלק החובר ומזדהה עם המסופר. אדרבא, קולותיהן נשמעים כקולות המקהלה במחזה המוכרים לנו עוד מיוון העתיקה השבים ונשמעים לעתים גם במחזות ימינו. המקהלה באה לחזק את המתרחש על הבמה, או לגלות את האמת לאשורה, הסותרת את המתרחש במחזה ועל הבמה ולמותר לציין גם בסרטים בימינו.

בשיר "מעגל המתופפות" ובלי ספק גם בספר בעל אותה הכותרת, הבמה היא במת החיים, בבחינת התובנה השקספירית במחזה "כטוב בעיניכם" (בתרגום חפשי שלי): "כל העולם במה וכל הגברים והנשים שחקנים, [...] וכל אחד נקרא בזמנו לשחק בחלקים רבים."⁷ המתופפות-הנשים בשיר כמוהן כמקהלה הפועלת פעולה כפולה גם במחזה וגם על במת החיים. המקהלה מחזקת את הנגלה לעין און מגלה את האמת המסתתרת מבעד לכיסויים ולהתרחשויות על הבמה וגם במציאות.

נוסף לכך, המתופפות מתוארות בשיר כמחנה מלוכד המעורר בסערת תיפופו נכונות לעימות לוחמני; כמוכר מחלק ממתכונת הקרבות מימי קדם, בהן התיפוף של שני מחנות הלוחמים הכין ועורר את הלוחמים לקראת ההסתערות הלוחמנית. האסוציאציות הללו הפורצות מההווה אל העבר, מרחיבות את מעגלי הראות של הקורא המודע, וקוראות לו להביט על גורל הנשים ומאבקייהן מעבר למוכר לו בהווה, גם מציבות את המתרחש בשיר כרצף, שגם אם הוא מאזכר את העבר וממוקד בהווה, הרי שפניו אל העתיד.

אם כן, עניין לנו במחאה ובמרד אקטיביסטי, השואבים במודע או שלא במודע מהמוכר לנו בדבר התיפוף והמקהלה - הן באמנות הבמה והן בשדות הקרב עוד מקדמת דנא.

אין בשיר נסיון תמים המפלס דרך לאמונה שאכן קרבות האין ברירה הללו יבראו עולם שונה וצודק וקשוב, גם אין מקום לאמונה התמימה שלקרבות יש יעוד של שלום וצדק.

הנשים מתוארות בשיר כבעלות: "פטמות ברזל וסכינים בין הירכיים". המשתמע מכך הוא: שהתקשוחות של שני האיברים המזוהים ביותר עם הפוריות והרוך האימהי מעידה על ניבולם ועל הזנייתם לכלל אמצעי עינוג ופורקן בלבד.

כן גם מבוחה ומבוזבז ה-IQ של הנשים, הנדון להשפלה, כי נחרץ עליהן במקום להשתמש בו כראוי להן כבני אדם, עליהן למהר להגיע הביתה "לעשות כביסה" "ולטגן לעצמנו את ה-IQ".

⁷All the world's a stage\ And all the men and women merely player.

השיר מתייחס גם למיעוט תדמיתם וביזוי משמעותם של מושגים וסמלים לא רק מקודשים: "ירושלים של זהב", ו"תל אביב ללא הפסקה. "המתופפות הקטנות" בשיר (יותר נכון לקרוא להן אולי המוקטנות בגלל תנאי חייהן ותדמיתן), נכונות לקרב של בליט-ברירה כדי לעצור את התהליך של החיפצון המכווץ אותן לכדי כלי תשמיש בלבד.

הלשון של הליריקנית אינה, כצפוי, לשון האני אלא היא לשון האנחנו - "אנו המתופפות" והמבט אינו פונה פנימה אל הנפש און אל ההגיגים - אלא החוצה. הסגנון הצהרתי ומשיק לסגנון של דו"ח, קצב התיפוף נקבע על-ידי החזרה המהפנטת בראשי שורות שבע פעמים על המילים "אנו המתופפות". זאת ועוד, השיר המכיל עשרים ושתיים שורות, מורכב משני חלקים מבחינת המרכיבים הנושאים. אחת עשרה שורות ראשונות - שורתם הפותחת ב"אנו המתופפות", המהווה לייטמוטיב והמציג את איכות בינתן של המתופפות: "עם IQ 160", את כוחן הפיזי: "260 כוחות סוס" ואת כושרן ומהירות פעילותן: "1500 סמ"ק". כישורים אלה מכשירים אותן להיות: "מעגל המתופפות", לאמור: קבוצה בעלת תודעה עצמית מוצהרת וגם בעלת נוכחות עצמתית למרות גורל חייהן בחברה.

החלק השני של השיר [שורות 18-11] פותח בדברי מעגל המתופפות, לאמור דבר הקבוצה המודעת לכוחה, לערכה ולמטרותיה, כשהתכונות המאפיינות אותה, המוזכרות בחלק הראשון של השיר [שורות 19-11] חוזרות כאן כשהן מגובות בכוח של הארגון, של בנות המעגל, החותרות למימוש הפוטנציאל שלהן והנערכות להכרה במעמדן ובזכויותיהן. סיום השיר [שורות 22-19] מחזיר בחטף את הקורא אל מעמד שהוא למטה מקו ההתחלה לא אל "מעגל המתופפות" גם לא אל "אנו המתופפות" אלא רק אל "אנו המתופפות הקטנות". המעברים הללו משקפים תבוסה ופיחות במעמדן ובאפשרויות הישגיהן כמתופפות, לאמור: כנשים הנלחמות והדורשות שוויון זכויות חברתי.

הנסיגה בקו הסיום של השיר למצב נחות מקו ההתחלה שבראשיתו, היא נסיגה למצב של תבוסה. והרי לכל תבוסה יש מחיר. ואכן, הן נדחקות ממעמד של "מתופפות" למעמד של "מתופפות קטנות" כלשון השיר - מובסות ומפורקות מנשקן: הן מנושלות ממעמדן כמעגל, מכוחן כקבוצה-כארגון המאפשרים להן לקרוא לקרב, גם לנהל אותו ואולי גם לעמוד בו.

למותר להדגיש כאן שהמשוררת המתארת את מציאות חיי אישה בחברה בת ימינו מתכתבת שלא במודע גם עם יל"ג "אשה עבריה מי ידע חייה?"⁸ עניין לנו במאבקן של הנשים בחברה גברית כוחנית ושולטת, בדיכוי ובהדרתן לצד המאבק על זכויותיהן. בהישגיהן ובניצחונותיהן בצל הסכנות האורבות תמיד להובילן שוב ושוב למטה מקו ההתחלה. מציאות חייהן היא מציאות של מאבק בלתי פוסק, של מי שמאולץ לחיות תוך מאבק וחתיירה למהפכה, גם כשכבר הגיע לשוויון. המשוררת השכילה להעמיד את זה בהקשר של מוסיקה ומחול קבוצתי, שמטבעו מתפרד ליחידים היוצרים קבוצות וגם פורץ לעתים כקליימקס למעגל אחד השב ומתפרק לקבוצות, זוגות ויחידים, משנה קצב וצורות וחוזר חלילה.

⁸ "קוצו של יוד", י"ל גורדון - פרויקט בן-יהודה.

השאיפה היא להגיע לקלימקס – למימוש של המעגל המכיל את כל המחוללים גם בידיעה שהמצב הוא דינמי ונתון לשינויים. כי השיר נתון בדינמיות תזזיתית של החיים על מרכיביהם, מאבקייהם וההתמודדות על עצם דרכם, מהותם ומשמעותם. בבחינת "הכל זורם" ובזרימה האין סופית הזו תוך כדי תנועה יוצרת מעגלים ומפרקת אותם כבריבוד. אנו נדרשים להיות מודעים לעיצוב קווי המתאר של חיינו.

השיר: "שימו לב" הפותח את קובץ השירים מעוגן ב-condition humaine של האדם, ה-everyman. מהות חיי אדם וקיומו בעולם נגלים ברצף בלתי ניתן לשינוי, מני רחם אלי קבר. לאמור: במחשכים החובקים את העובר ברחם, ובאימת הרקב וחשכת הקבר.

השיר מתכתב עם הפיוט: שימו לב אל הנשמה⁹

שִׁימוּ לֵב אֶל הַנְּשָׁמָה: לְשֵׁם שְׁבוּ וְאַחֲלָמָה,
וְאוֹרָה כְּאוֹר הַחֲמָה, שְׂבַעְתִּים כְּאוֹר הַבְּקָר.
מִכֶּסֶא כְבוֹד חֲצָבָה לְגוֹר בְּאַרְץ עֲרָבָה,
לְהַצִּילָה מִלְּהָבָה וּלְהַאֲרִיחָה לְפָנֹת בְּקָר.
[...]

כְּמוּ כִּלְה מְקַשְׁטָת, תָּמִיד בְּבִקָר בְּבִקָר.

בניגוד לנשמה בפיוט, שתי השורות הראשונות בשיר מציבות את אפלת חיי האדם, גופו בעוניו ובסבל קיומו ובסימן הכליה והמות.

שִׁימוּ לֵב לְיֵרַח הַנְּמַלְט לְתוֹף צְמֵרוֹת הָעֲצִים
שִׁימוּ לֵב לְאִישׁ עַל הַסֶּפֶסֶל. קַעֲרֵתוֹ רִיקָה.

שתי השורות המרכזיות בשיר מציגות את מחזור החיים האנושיים הנתון בשינויים בין עובר לתינוק ההולך ומשתנה עד כליה כמוהו כמחזור הירח.

שתי השורות האחרונות בשיר ממוקדות בלילה בזירת חיי אנוש בסבל חייו ושבריריותם. בניגוד לפיוט, הפונה אל הנשמה כחלק אלוה ממעל והעוטפת אור "תמיד בבוקר בבוקר" – המשוררת פונה אל הגוף. בניגוד לנשמה בפיוט, ש"אוֹרָה כְּאוֹר הַחֲמָה, שְׂבַעְתִּים כְּאוֹר הַבְּקָר" – השיר ממוקד בלילה, בגוף האדם, בגלגוליו מחשכת הרחם אל מחשכי הקבר.

בניגוד ל"הבוקר" החוזר פעמים רבות בפיוט ומעוגן באור חמה, השיר נתון "ללילה" במלוא חשכתו עם הימלטות הירח והיעלמו "בין צמרות העצים".

שִׁימוּ לֵב לְיֵרַח הַנְּמַלְט לְתוֹף צְמֵרוֹת הָעֲצִים.

כי חיי האדם במהותם כמוהם כ"לילה המתכלה" לנוכח האור.

⁹ פיוט זה הוא אחד הידועים בקרב קהילות רבות, כולל אשכנז, אלג'יריה, תוניסיה ועוד. מילים: שמעיהו קוסון.

בניגוד למשוקע בתודעתנו, האור בשיר איננו מאיר את חיי האדם אלא גורם לקיצם ולכיליונם, לאמור: לחיי אדם אין ולא כלום עם האור ולמקורותיו. החמה מזה והירח מזה. לגביו, הם אינם מאירים את חשכת קיומו אלא הם גורמים לכיליונו. הם מהווים איום ולא מקור לגאולה.

מה הם, אם כן, חיי אדם?

שבע פעמים פונה המשוררת לבני האדם במילים "שימו לב" ובשורה לפני האחרונה היא מבקשת: "העמיקו בו". חיי אדם המוצגים בשיר הם: גוף בשר ודם – ממעוברות עד קבר. בניגוד לנשמה המתגלה בסממני קדושה ואור בפיט.

לְשֵׁם שְׁבוּ וְאַחֲלָמָה,¹⁰

וְאוֹרָה כְּאוֹר הַחֲמָה, שְׁבַעֲתִים כְּאוֹר הַבְּקָר

הנשמה, שסימנה האור, נתונה בסימן של קדושה ובמחזוריות של גאולה, בניגוד לחיי אדם וגופו הנידונים לסבל ולכליה, כמוהם כלילה המאויים להתכלות על ידי כתם אור ירח.

השורה האחרונה בשיר מגלה את מהות החיים: "שימו לב לִפְכָּל. הַכֹּל שְׁבִיר". השיר פונה אל האדם כדי לעוררו להניח לאמונה בנשמה כחלק אלוה ממעל ולבוראה יוצרה. השיר קורא לאדם להביט נכוחה בחייו. בידיעה שכל אשר יש בידו לעשות במציאות הוא להיות מודע למהותה של המציאות ולסבל קיומו. המשוררת מנסה למקד את תשומת לבו של האדם להיותו רק בשר ודם הנידון למחזוריות בין לידה ומוות מבלי שיהיה לאל-ידו להושיע.

השיר חותר להציג את האדם בליל קיומו באין לפניו ואחריו יום, באין מקום לישועה ממעל ובהישארות הנפש-הנשמה. הפנייה של המשוררת לאדם בחשכת חייו, מעידה באופן אבסורדי שאם אין לפנות אל אור הישועה מעל, ואין להמריא לגבהים המוארים של מחוזותיה האלוהיים הגואלים של הנשמה, הרי מה שנותר הוא לעורר את המודעות של האדם להביט נכוחה אל חשכת ליל קיומו בטרם יכלה כ"שיוכתם באור". האור אינו גואל. הוא מכתים את החשכה. לאמור, את מחוז הקיום האנושי. האור הוא אור הירחף אך מקורו בשמש. מקור אורה של הנשמה הוא האל הבורא, הממית ומחייה. במילים אחרות: אין לאדם במחוזות של חשכת קיומו הלילי לנסות לחפש נחמות וישועות ממקורות האור העליונים. הוא נקרא לפנות עורף להבטחות ולאשליות של אור וגאולה.

"שימו לב לְלִילָה הַמְתְּכָלָה. הַעֲמִיקוּ בוּ לְפָנַי שְׁיִכְתֶּם בְּאוֹר", קוראת המשוררת לאדם כדי שיחיה ללא אשליות של אמונה בגאולה כלשהי, כדי שיתמודד ויתמקד בהוויית קיומו הלילית, שעם היותה מקור הסבל היא גם מקור להתחדשות ולשמחה היחידים המזומנים לו.

שִׁימוּ לֵב לְרַעֲדוֹת הָעֶבֶר, שִׁימוּ לֵב לְתִינוּק,

מֵרַגַע לְרַגַע הוּא מְשַׁתְּנָה לְנֶגֶד עֵינֵינוּ.

¹⁰ לשם, שבו ואחלמה – מאבני החושן.

השיר "מעגל המתופפות" מעלה ברוח דינמית וסוערת את גורל חיי הנשים, מעמדן בחברה, לא רק בת ימינו, ומאבקייהן להכרה ולשוויון גם בשלטון.

חיי אדם כמוהם כמחזור הירח המתחדש. גם לאדם מחזוריות חיים – מעוברות-לידה והיעלמות-מוות, כדי להיגלות שוב במחזור החיים הנתון בין לידה מוות ולידה. חיינו כמוהם כירח. כאן ראוי להעיר שאין זה מקרה שהמילה הנפוצה ביותר בעולם היהודי נוצרי היא המילה הללויה, במקורה היא פגנית, כשבני האדם עבדו את הירח. עם היעלמות הירח שרתה עליהם אימת מוות ועם היגלותו יצאו לקראת תחייתו בתופים ובמחולות. לגביהם הוא היה התגלמות החיים והמוות, התגלמות האלוהות: הוא היה אלוה לאמור "יה" שקם לתחיה ונגלה כסהר (הילאל בפרוטושמית). ומכאן ההללויה שנשתמר כברכת ההלל, לאמור: כברכת ההילאל-הסהר מקדמת האמונות הפגניות עד לב המונותאיזם בימינו.

הנוודות המודרנית, המסעות ברחבי תבל היא מאפיין משמעותי של חייה ותודעתה של המשוררת. זהו שילוב של כורח חיים ובחירה כאחת. הם גם נגלים לפרקים בחייה כקו אופי הנמשך בחבלי קסם למרחקים באמצעים בני זמננו, בטיסות ובהפלגות ולא במקל ותרמיל כמקדם. זה מעיין כורח חיים ובחירה כאחת. קוו אופי זה שואב גם מהיפוכו, לא רק בשירים. הוא מתבטא בהיצמדות לכאן, לביתי ולמשפחתי, במסירות חסרת פשרות, בהשקעה ללא גבולות, בחדווה סוחפת וברגש שייכות כל כך עוצמתי, המסרב להבחין בהקרבה העצמית, ולעיתים גם בסבל הקיום הכרוכים בכך.

לנו הקוראים זה היה נהיר. זה התחזק לעינינו במעמד ההשקה¹¹ רב הקסם, המחבק והמתרפק של מעגל המתופפות. כצופים מקרוב ומרחוק נפעמנו והתרגשנו לנוכח גילויי הקירבה וההקרבה שנדרשה להם המשוררת ברצף חייה. לא הספר עמד במרכז ההשקה, גם לא המשוררת – אלא כל המשפחה כולה לדורותיה, למכמניה האנושיים, קסמה והשגיה: בנים, נכדות ונכדים; והשירים בספר – שחיבקו גם נכחו אב ואם, ריחות וניגונים, מכאובות ונצחונות, יחדיו גם כן. זו גם היתה תרומה במילות שיר לתמונת המצב של החברה הישראלית הנוטה להתפלגויות הזויות בימינו. הספר והעולים על הבמה הציבו תמונת מצב של סבל היקלטותם של כלל העליות ושל ניצחונותיהם לדורותיהם בארץ לטוב ולמוטב.

¹¹ חגיגת ההשקה של מעגל המתופפות בבית היוצר ב 27.4.2018.

* שלמי תודה לידידתי פרופ' זיוה שמיר שהאירה את עיניי להבחין בריבוי האזכורים השיריים בקובץ המעידים על דו-שיח עם גדולי המשוררים.